

Bevezető

1986-ban lelkes, kezdő történelemtanárként olyan iskolát kerestem, amely teret enged új tanítási módszerek kipróbálásának is. Nem volt véletlen tehát, hogy a pályámat a törökbálinti Kísérleti Iskolában kezdtem, ahol akkor már javában folyt a Zsolnai József által kidolgozott Értékközvetítő és képességfejlesztő program fejlesztése és kutatása. E program az akkori gyakorlathoz képest radikálisan új szemlélettel közelítette meg az iskolai oktatás feladatait és problémáit. A tanulásban meghatározó szerepet tulajdonított a diákok aktív és tudatos közreműködésének. A tanítás legfőbb céljának a gondolkodási, kommunikációs és tanulási képességek folyamatos és differenciált fejlesztését tekintette, mindezt szorosan összekapcsolva értékek közvetítésével és az alkotásra nevelés feladatával. A Zsolnai József által személyesen irányított iskolában minden tantárgyat úgy kellett tanítani, hogy a tanórákon a tanulói tevékenységek domináljanak, és ezekbe ágyazottan történjen az ismeretek megértése és elsajátítása is. Elvárás volt az is, hogy a tanárok igyekezzenek minél közelebb hozni az iskolában tanultakat a valósághoz. Például azzal, hogy a diákoknak azt is bemutatják, ahogyan az iskolában tanult tudományos felfedezések és ismeretek megszülettek, s közben fokról-fokra beavatják őket azokba a módszerekbe is, amelyekkel az adott tudományterület kutatói dolgoznak.

Izgalmas feladatnak tartottam e pedagógiai alapelveket és módszereket a történelemtanítás területére is átültetni. Sikerül-e felépíteni egy olyan tevékenységrendszert, amelynek elvégzése és gyakorlása elvezethet egy gondolkodásra és értékmegőrzésre ösztönző történelmi műveltséghez? Az általam kidolgozott megoldás azon alapult, hogy a történelemtanításnak és -tanulásnak az elsődleges és másodlagos források lehető legszélesebb körére kell támaszkodnia és felkészítenie. Ha pedig a sokféle szöveges és vizuális forrás használatához szükséges tevékenységet összerendezem, az információgyűjtéstől kezdve, a források és a történészek által írtak összehasonlításán át, az új ismeretek különböző műfajban történő bemutatásáig, akkor egy rendkívül progresszív és a gyakorlatban is jól adaptálható pedagógiai tevékenység- és követelményrendszer születhet meg. Ez megfelelt a Zsolnai-program céljainak és alapelveinek, és összhangban volt azokkal az angol kutatásokkal és fejlesztésekkel, amelyek ugyanebben az időben szintén a történelemtanítás megújítását szolgálták. Ez utóbbiakról Szebenyi Péter önzetlen szakmai támogatása által szereztem először tudomást. Ő akkoriban, vagyis a 80-as évek végén szívügyének tartotta ezeknek az angliai eredményeknek és módszereknek a hazai bemutatását és elterjesztését. A vele való közös munka révén bekapcsolódhattam az első Nemzeti alaptanterv kidolgozásába és

implementálásába. Később pedig részt vettem az új történelem érettségi követelmények kidolgozásában is.

Az ÉKP program történelem tanterveinek és taneszközeinek kidolgozása során szerzett tapasztalataimra és a külföldi példákra is támaszkodva hatékonyan elő tudtam segíteni, hogy a 90-es években elkészült új tantervekben és az érettségi vizsgán is jelentős előrelépés történt a történelmi ismeretforrások használata terén. Ennek hatására pedig az ezekkel végzett feladatok a korábbiaknál nagyobb teret és hangsúlyt kaptak a tankönyvekben és a tanórákon is. Ez a fajta tanulói képességfejlesztés most már több mint tíz éve többé-kevésbé részévé vált a hazai történelemtanításnak.

Az ismeretforrások használata azonban nálunk sem kapcsolódott össze kellő mértékben és eredményességgel a történelmi gondolkodás fejlesztésével. Bár a tantervekben és a követelményekben mindig megjelent a történelmi gondolkodás fejlesztésének igénye, arról, hogy ez mit is jelent pontosan és milyen módszerekkel valósítható meg, nem sok érdemi információt tartalmaztak ezek a dokumentumok, és a hazai szakirodalomban is kevés erről szóló tanulmány jelent meg. Ezért 2010-től kezdve főleg erről igyekeztem minél többet megtudni a külföldi szakirodalomból. Nemcsak tartalomfejlesztőként, hanem kutatóként is a történelmi gondolkodás fejlesztésének kérdése kezdett a leginkább foglalkoztatni. Ehhez nagyon sok ösztönzést és segítséget kaptam F. Dárdai Ágnestől is, aki régóta elkötelezetten dolgozik a hazai történelemdidaktikai kultúra kialakítása és fejlesztése érdekében.

Kiderült, hogy rendkívül széleskörű azoknak a kutatóknak és kutatásoknak a köre, amely a történelmi gondolkodás sajátosságainak, fejlődésének és értékelésének problémáival foglalkozik. Ezek eredményei pedig sok országban már szervesen be is épültek az új curriculumokba, taneszközökbe, és így a történelemtanítás megújításának ösztönzőivé váltak. Voltak kutatások, amelyek a kezdők és a szakemberek tudásának összehasonlítása alapján vontak le következtetéseket arról, hogy miben is más ez utóbbiak szemlélete és gondolkodási stratégiája a történelmi kérdések megválaszolásakor. A kutatások egy másik iránya azzal foglalkozott, hogy a történelem esetében miként értelmezhető a procedurális és a konceptuális tudás fogalma.

A történelemtanítás céljainak és módszereinek legradikálisabb újragondolását azok a kutatók indították el, akik szerint történelmi gondolkodás kialakításához a történelmi metafogalmakhoz kapcsolódó tudás folyamatos elmélyítésére van szükség. Ilyen fogalom például a történelmi változás, történelmi ok és következmény, történelmi jelentőség, történelmi tény, történelmi forrás. Ennek hatására az új történelmi curriculumban e fogalmak megértése és helyes alkalmazása kiemelt céllá vált, és az ezekre épülő gondolkodásfejlesztést a történelemtanítás fontos összetevőjeként kezdték el kezelni. Javaslatomra értelmező kulcsfogalmak elnevezéssel a 2012-ben kiadott új Nemzeti alaptantervben nálunk is bekerült e fogalmak helyes alkalmazása a követelményekbe. Ennek nyomán a kulcsfogalmak fejlesztésének feladata a kerettantervek részletes követelményeiben is megjelent.

A TÁMOP 3.1.2b és az EFOP 3.2.2 projekt szakmai vezetőjeként nagy gondot fordítottam arra, hogy a projekt keretében elkészülő új általános és középiskolai történelemtan-könyvek a történelemtanulás egész időszakán átívelő folyamatos feladatként kezeljék e kulcsfogalmakkal kapcsolatos tudás bővítését is. Az általános iskolai tankönyvekben például az „Ahogy a történészek gondolkodnak”, a középiskolaiban pedig a „Történészszem-

mel” című részek kifejezetten erre szolgálnak. Ezenkívül a középiskolai tankönyvekben található összefoglaló kérdések és feladatok is minden esetben e kulcsfogalmak szerint csoportosítva jelennek meg a leckék végén.

Azonban nemcsak a történelmi gondolkodás, hanem a történelmi tudat fejlesztésére is nagyobb figyelmet kell fordítanunk. Ennek kérdései nem a múlt egyes eseményeire, hanem saját magunk és a múlt közötti kapcsolatokra vonatkoznak. Mekkora jelentőséget tulajdonítunk a múltban történteknek? Mi az, amit fontosnak tartunk belőle megőrizni? Miként formálják a múltból szerzett ismereteink az emberi világ működéséről kialakított elképzeléseinket? Miként befolyásolják a döntéseinket és azt, ahogy a jelenről és a jövőről gondolkodunk?

Egész pályám alatt arra kerestem a választ, hogyan lehet a történelemtanításban rejlő lehetőségeket a lehető legjobban kihasználni a diákok képességeinek és személyiségének gazdagítása érdekében. E lehetőségekre és az ehhez szükséges feltételekre igyekeztem felhívni a figyelmet a cikkeimben és tanulmányaimban is. E könyv egyben mutatja be ezek legjavát. A legtöbb esetben megtartottam a megjelenés sorrendjét, hogy az olvasók számára is érzékelhető legyen, miként formálódott bennem a történelmi gondolkodás problémájáról alkotott kép. Az eredeti cikkek tartalmán néhol kisebb módosításokat tettem, és a felesleges átfedések elkerülése érdekében itt-ott rövidítettem is rajtuk.

Azt remélem, e tanulmánykötet sokakat meggyőz tanártársaim és a leendő tanárok közül is a történelmi gondolkodás fejlesztésének fontosságáról, és ehhez sokféle háttérismertetet is szerezhetnek innen.

Budapest, 2021. március 15.